

Neprovedena odluka = Uskraćena pravda Optimiziranje izvršenja odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine¹

Adrijana Hanušić

Neizvršenje ustavnih odluka ne može biti ignorisano

Sedam posto odluka Ustavnog suda BiH službeno su okvalifikovane kao neizvršene. U stvarnosti, taj postotak je čak još veći

Od 1.1.2003. do 31.12.2010. godine Ustavni sud BiH (USBiH) je u odgovoru na apelacije građana usvojio 778 odluka u kojima je utvrdio povredu Ustava BiH- najčešće ljudskih prava². Od toga, 56³ ili 7,2 % odluka službeno su okvalifikovane kao neizvršene. U stvarnosti, ovi statistički podaci su manje optimistični. S jedne strane, značajan dio od 778 odluka samo utvrđuje kršenje ljudskih prava, bez potrebe za bilo kakvim daljnjim djelovanjem nekog od organa vlasti, čime se smanjuje broj izvršivih odluka. S druge strane, čini se da neke odluke, uprkos tome što nisu (u potpunosti) izvršene, nisu kao takve okvalifikovane od strane Suda, što opet povećava broj de facto neizvršenih odluka.

Višestruki značaj jurisdikcije ovog Suda čini neprihvatljivim slučajeve nepoštivanja njegovih odluka. Kvalitetna sudska praksa zahtijeva kvalitetnu implementaciju.

Pri analizi pomenutog postotka, važno je imati na umu širi kontekst BiH kao jedne tranzicijske i postratne demokratije. Stoga posebnu pohvalu zaslužuje činjenica da je Ustavni sud, iako djeluje pod ovim teškim okolnostima, ipak uspio kroz svoju dobro obrazloženu i konzistentnu sudska praksu nametnuti svoj autoritet nad ostalim institucijama. Ali upravo taj izvanredan uspjeh čini još više neprihvatljivom preostalu negativnu praksu nepoštivanja njegovih odluka.

Imajući u vidu značaj USBiH kao sudske instance koja se nalazi na vrhu pravosudnog sistema države, i njegovu važnu ulogu u očuvanju temeljnih ustavnih vrijednosti, ovakva praksa ima negativan utjecaj na vladavinu prava, zaštitu ljudskih prava,

te na nadzornu funkciju Suda nad svim granama vlasti, a time i na odgovornost onih sudionika koji trebaju provoditi odluke.

Evropska unija, Vijeće Evrope i važna tijela UN-a identificirali su nepoštivanje kao problem koji treba riješiti - razlog za BiH da ozbiljno pristupi ovom pitanju

Neizvršavanje odluka državnog Ustavnog suda do sada je kao problem definiran od strane različitih domaćih aktera (Ombudsman za ljudska prava BiH, 2010.; UNDP BiH, 2009.; pravni članci; mediji), kao i međunarodnih institucija (Komesar za ljudska prava Vijeća Evrope, 2011; Evropska komisija, 2010.; UN-ov Komitet protiv mučenja, 2011.; UN Vijeće za ljudska prava, 2010.; OSCE, b.d.; U.S. Department of State, 2011).

Izvršenje konačne i obavezujuće presude takođe se smatra međunarodnom obavezom; neizvršenjem iste krši se ljudsko pravo - pravo na pravično suđenje zajamčeno članom 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Neblagovremeno izvršenje ili neizvršenje sudskih odluka predstavlja povredu prava na pravično suđenje, koje je zajamčeno članom 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima (EKLJP). To je glavni razlog zašto građani pogođeni ovakvom situacijom traže pomoć od međunarodnih tijela, kao što su Komitet za ljudska prava Ujedinjenih Naroda i Evropski sud za ljudska prava (ESLJP), što stavlja dodatni pritisak na Bosnu i Hercegovinu da riješi pomenuti problem, istovremeno je izlažući i značajnim troškovima za zastupanje i naložene isplate odštete žrtvama.

Od 15 presuda Evropskog suda za ljudska prava protiv BiH, 7 se odnose na neizvršenje odluka domaćih sudova.

BiH je do sada morala isplatiti žrtvama kršenja ljudskih prava oko 3 miliona KM na temelju odluka koje je ESLJP usvojio po različitim osnovama - troškovi koje je potrebno izbjegavati

Sažetak

Sedam posto odluka Ustavnog suda BiH usvojenih u periodu od 2003. do 2010. godine koje utvrđuju povredu Ustava BiH okvalifikovane su kao neizvršene. Razlozi za neblagovremeno i neadekvatno izvršenje odluka jesu finansijske, praktične i političke prirode, kao i opšti deficit odgovornosti sudionika, u kombinaciji s nedostacima postojećih mehanizama izvršenja. Pod ovakvim okolnostima, građani koji su dobili odluke u svoju korist, ali se iste ne provode na odgovarajući način, postaju žrtve produženog kršenja ljudskih prava, bez odgovarajućeg pravnog zadovoljenja. Oni traže pomoć od međunarodnih tijela, što pak državi Bosni i Hercegovini stvara troškove koji bi se inače mogli izbjeći.

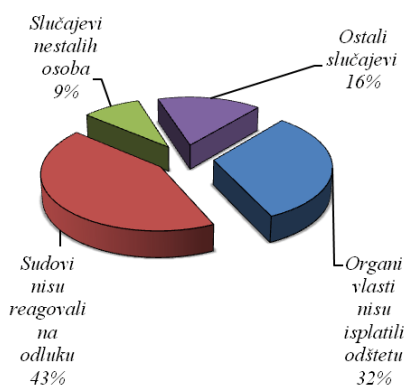
Na osnovu teorijskih, komparativno-pravnih i istraživanja sudske prakse, kao i intervju sa vodećim akterima, ova analiza identifikuje niz izvodljivih i razumnih mjera koje bi trebalo preduzeti kao dio jednog sistematičnog pristupa optimizaciji izvršenja ustavnih odluka. Predstavljena strategija djelotvornog izvršenja odluka obuhvata set malih, prvenstveno preventivnih koraka, kao direktan odgovor na ustanovljene specifične probleme koji se javljaju pri izvršenju odluka. Ove mjere, koje ne zahtijevaju opsežne reforme, će provedene sve zajedno osigurati poboljšanje izvršenja odluka Ustavnog suda, a samim tim ostvariti i druge pozitivne efekte na pogođene građane i državu BiH.

¹ Ovaj sažetak je pripremljen na temelju istraživanja autorice. Kompletna studija "Mali koraci, veliki efekti: Optimiziranje izvršenja odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine" je dostupna na: www.soros.org.ba.

² Podaci dobijeni na zahtjev od Ustavnog suda BiH.

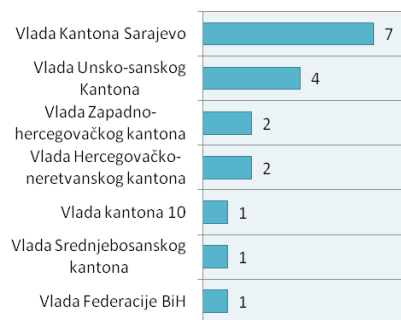
³ 56 do sada usvojenih rješenja o neizvršenju (6 u 2005.god, 13 u 2006., 3 u 2007., 3 u 2008., 19 u 2009., 8 u 2010., 4 u 2011. godine) su dostupna na internet stranici Suda: <http://www.ccbh.ba/bos/odluke/>.

„Emina već 18 godina strpljivo čeka dan kada će saznati šta se desilo s njenim suprugom Ramizom... Ustavnom sudu BiH se 2005. godine obraćala (...) zajedno s drugim porodicama nestalih s područja Vogošće. Njihova apelacija je prihvaćena, te je Ustavni sud u svojoj odluci naredio vladama entiteta i Vijeću ministara da u roku od šest mjeseci dostave informacije o nestanku njihovih najmilijih. Četiri godine kasnije, Kožljak i drugi još uvijek čekaju ... U aprilu 2010., uz pomoć pravnikar švicarske organizacije TRIAL Kožljak je podnijela žalbu Komitetu za ljudska prava Ujedinjenih nacija u nadi da će to ubrzati dobijanje informacija o nestanku njenog muža.“ (Alić, 2010)

Slika 1: Rješenja o neizvršenju 2005 - 2011

⁴ Samo grupa od 13 usvojenih odluka u vezi sa "nestalim osobama" odnosi se na 1183 građana u čiju su korist iste usvojene. Institut za nestala lica BiH osnovan je nakon duge borbe i raznovrsnih prepreka, a Centralna evidencija o nestalim licima je tek nedavno promovirana. Ali porodice nestalih lica, izgubivši vjeru u domaći pravni sistem, još uvijek čekaju uspostavljanje Fonda koji bi im pružio finansijsku pomoć, dok istovremeno niko ne preuzima odgovornost za ovakvu pasivnost.

Slika 2: Vlade koje ne izvršavaju odluke Ustavnog suda BiH isplatom odštete

⁵ USBiH, međutim, generalno ne prihvata isprike za dalje prolongiranje postupaka. U odgovoru na ove navode, on obično naglašava da je apelacija usvojena upravo zbog propusta okončanja postupka u razumnom roku, što je zahtijevalo posebnu hitnost u daljnjem postupanju.

Razlozi za neizvršenje?

Većina neizvršenih odluka rezultat je propusta redovnih sudova da okončaju tekuće postupke u u jasno zadanim rokovima.

Od 56 neizvršenih odluka, većina (43 %) se odnosi na odluke koje utvrđuju kršenje prava građana na suđenje u razumnom roku i nalažu redovnim sudovima hitno okončanje postupka koji je u toku, ili koje, uz ukidanje jedne, nalažu hitno donošenje nove odluke. 32 % odnosi se na neizvršene naloge izdate različitim vladama dužnim platiti naknadu za nematerijalnu štetu koja se dodjeljuje uglavnom građanima pogođenim pretjeranom dužinom trajanja postupka. Devet posto ovih slučajeva odnosi se na članove porodica osoba nestalih tokom rata, gdje različiti nivoi vlasti, uprkos jasnim nalogima iz ustavnih odluka, nisu osnovale sve institucije predviđene Zakonom o nestalim osobama BiH, a u nekim slučajevima nisu ni obavili istrage i pružili im relevantne informacije o njihovim najbližim.⁴

Kantoni Federacije BiH ne provode blagovremeno odluke zbog budžetskih ograničenja

Razlozi ponuđeni za objašnjenje ove vrste pasivnosti su različite prirode:

→ Kao razlog zbog kojeg se ne vrši blagovremena isplata odšteta, kantonalne vlade obično navode da u tekućem budžetu nemaju na raspolaganju predviđena finansijska sredstva potrebna za ovu namjenu, tvrdeći ponekad takođe da će naloženi iznos platiti po usvajanju novog ili po rebalansiranju postojećeg budžeta.

→ Kada je riječ o neaktivnost redovnih sudova u izvršenju odluka USBiH, njihova glavna isprika jeste preopterećenost Suda, ili gubitak vremena zbog bolovanja odgovornog sudije.⁵

→ Monika Mijić, zastupnica Vijeća ministara BiH pred ESLJP tvrdi (intervju, 28. decembra, 2010.) da se neke odluke ne izvršavaju zbog problema u razumijevanju zahtijevanog i pravilnog načina njihova izvršenja.

Na kraju, čini se da je neizvršenje nekih odluka jednostavno posljedica nedostatka političke volje za njihovu provedbu, u kombinaciji s deficitom odgovor-

nosti sudionika. Međutim, srž problema čini neadekvatnost postojećih mehanizama izvršenja, jer samo oni, pod uslovom njihove učinkovitosti, mogu smanjiti prostor za pojavu objektivnih razloga, kao i neopravdanih isprika za neizvršenje odluka.

Postojeći mehanizmi izvršenja - dovoljni za BiH?

Sama snaga presude Ustavnog suda kao takva, koja je prema Ustavu i Pravilima Ustavnog suda BiH, konačna, obavezujuća i neposredno izvršiva, može se tretirati kao mehanizam izvršenja (N. Ademović, šef kabineta predsjednika Ustavnog suda BiH, intervju, 7. decembar 2010.).

Monitoring funkcija Ustavnog suda

Ustavni sud BiH samo prati izvršenje sopstvenih odluka; ne implementira ih kao što to čine redovni sudovi. On u svojoj odluci određuje rok u kojem je odgovorno tijelo dužno dostaviti obavještenje o mjerama preduzetim s ciljem izvršenja odluke. Prema Pravilima Ustavnog suda, u slučaju neizvršenja odluke ili kašnjenja u provedbi, ili u slučaju nedostavljanja informacija Sudu o preduzetim mjerama, Sud donosi rješenje o neizvršenju odluke, imajući pri tome i mogućnost da odredi potreban način izvršenja odluke.

Nepoštivanje odluke Ustavnog suda predstavlja krivično djelo! "Tužitelji, međutim, tek trebaju djelovati..." (CIN, 2009).

Ustavni sud objavljuje ova rješenja u Službenim glasilima i prosljeđuje ih Tužilaštvu BiH, koje ih je nadalje dužno tretirati kao krivične prijave, odnosno, nalogati istrage i poduzimati druge korake potrebne za krivično sankcionisanje takvog ponašanja, u skladu sa članom 239. Krivičnog zakona BiH. Praksa je, međutim, pokazala da Tužilaštvo nije imalo aktivan pristup gonjenju pojedinaca odgovornih za ovo krivično djelo. Tužiocima tvrde da imaju probleme da individualizuju odgovornost za neizvršenje odluka, posebno u kolektivnim tijelima. Do sada postoji samo jedan slučaj gdje je Tužilaštvo podiglo optužnicu, što je rezultiralo osudom Suda Bosne i Hercegovine zbog nepoštivanja odluke Ustavnog suda. Međutim, treba naglasiti da je ovaj postupak pokrenut od strane samog oštećenog građanina.

Ranije su međunarodni predstavnici igrali važnu ulogu u procesu izvršenja odluka. Djelotvorni domaći instrumenti su neophodni za ubuduće.

U prošlosti, važan faktor pritiska bili su predstavnici međunarodne zajednice (prije svega OHR), koji

su redovno insistirali na izvršenju odluka. Međutim, kako je međunarodna zajednica u posljednje vrijeme, u skladu sa svojom izlaznom strategijom, preuzela prilično pasivan pristup, od izuzetne je važnosti uvođenje djelotvornih domaćih mehanizama koji će moći osigurati kvalitetno izvršenje ustavnih odluka.

Koje korake preduzeti?

Bez strateškog pristupa optimizaciji izvršenja domaćih odluka, ne samo da će opisana negativna praksa i dalje opstati, već postoji i opasnost da će se situacija pogoršati. Izazovne ekonomske i društveno-političke prilike u državi i društvu BiH, u kombinaciji sa izlaznom strategijom međunarodne zajednice, ne ostavljaju puno prostora za optimizam kada su u pitanju očekivanja o dosljednom, pravovremenom i dobrovoljnom izvršenju svih odluka. U odgovoru na konkretne probleme koji se javljaju pri izvršenju je stoga potrebno obezbijediti pravni i regulatorni okvir, koji uključuje različite sudionike, a koji bi smanjio postojeći prostor za neizvršenje odluka, te na taj način osigurao brzu i pravilnu implementaciju odluka najviše pravosudne institucije u BiH.

Pri tome, mora se izbjegavati daljnja neefektivna kumulacija jedinica vlasti nadležnih za nadzor procesa izvršenja. U tom smislu se i ideja dodjeljivanja takve uloge Vijeću ministara BiH, koja je do sada iznošena u nekoliko navrata ne čini pogodnom. Pored toga, ne postoji garancija da će ovo tijelo djelovati više odgovorno u ostvarivanju ove uloge.

Dugoročno jačanje kapaciteta za krivično gonjenje počinitelaca ovog krivičnog djela

Jedna od razmotrenih značajnih opcija jeste jačanje kapaciteta Tužilaštva BiH za procesuiranje osoba odgovornih za neizvršenje odluka Ustavnog suda, kroz organiziranje relevantne obuke za tužitelje, koju bi vodili u tom polju iskusni stručnjaci iz drugih zemalja (N. Ademović, intervju, 7. decembar 2010.). Ova opcija bi mogla imati veoma blagotvorno dejstvo, razlog zbog kojeg su bilo koji naponi uloženi u tom smjeru dobrodošli. Radi se, međutim, o dugoročnom i skupom procesu, koji na kraju ne garantuje da će i dalje biti dovoljno hrabrosti za krivično sankcionisanje neizvršenja, što zapravo ovisi o drugim, vanjskim okolnostima koje vladaju u BiH.

S obzirom na urgentnost ovog problema, a uzimajući u obzir i potrebu uvođenja mehanizama koji ne zahtijevaju velike i skupe reforme, ali mogu djelotvorno prevenirati neizvršenje i dalja kršenja ljudskih prava, kao idealna opcija se nameće skup manjih,

primarno preventivnih mjera koji će dovesti do poboljšanog izvršenja odluka USBiH, zajedno sa svim drugim pozitivnim efektima.

Mali koraci → Veliki efekti

Osnivanje posebnog fonda u budžetu Federacije BiH za potrebe brzog reagovanja u izvršenju ustavnih naloga

Godišnji iznos od samo 60.000 KM može osigurati blagovremeno izvršenje naloga za plaćanje odšteta u Federaciji BiH!

U odgovoru na postojeći problem kantonalnih budžetskih ograničenja koji uzrokuje neprihvatljiva kašnjenja u plaćanju odšteta, potrebno je predvidjeti poseban Fond (ili budžetsku stavku) u Federaciji BiH, čija bi osnovna namjena bila obezbjeđenje blagovremene isplate odštete koju naloži USBiH. Taj fond može pružiti mogućnost za niže upravne jedinice; kantone i općine, da koriste sredstva potrebna za blagovremeno izvršenje odluka Ustavnog suda, uz obavezu naknadne refundacije relevantnih iznosa, eventualno uz zatezne kamate (N. Ademović, intervju, 7. decembar 2010.). Iznos novca dostupnog u ovom Fondu bi trebao biti oko 60.000 KM, što je prosječni iznos naknade čije se plaćanje godišnje naloži federalnoj i kantonalnim vladama⁶. Ovaj iznos bi trebao ostati otvoren za naknadne adaptacije, zasnovane na praćenju eventualnih izmjena godišnje naloženih suma.

Uvođenje obaveze plaćanja odgovarajuće zatezne kamate u slučaju kašnjenja u isplati

Djelotvoran dodatni pritisak koji može osigurati blagovremeno izvršenje naloga za plaćanje jeste uvođenje obaveze plaćanja dnevnih zateznih kamata u slučaju njihovih neizvršenja u rokovima utvrđenim odlukom Ustavnog suda. Ova opcija je dosta korištena od strane bivšeg Doma za ljudska prava i Komisije za ljudska prava pri USBiH, a također je znatno doprinijela i poboljšanju izvršenja odluka ESLJP-a, nakon njenog uvođenja 1996. godine.

Obavezno davanje prioriteta predmetima u kojima redovni sudovi postupaju u izvršenju odluka USBiH i adekvatna evaluacija rada sudija u ovim predmetima

Polazeći od pretpostavke da redovni sudovi ne mogu pravdati svoje pasivno držanje u izvršenju odluka USBiH nedostatkom kapaciteta/resursa/vremena, oni bi trebali, njihovim internim poslovniciima ili procesnim pravilima, biti obavezani da predmetima u kojima postupaju provodeći određeni

⁶ Informacija dobivena statističkom analizom svih odluka USBiH kojima je utvrđena povreda Ustava BiH u 2008., 2009. i 2010. godini, a koju je provela autorica.

Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika početkom 2004. godine. Osnovni cilj programa je unaprijeđenje istraživanja i analize javnih politika kako bi se potaknuo argumentovani dijalog i razvio takav način donošenja odluka u oblasti javnih politika koji će počivati na relevantnim informacijama i realnim opcijama.

Program obuhvata edukaciju iz oblasti istraživanja javnih politika, stipendije za istraživanje i mentorstvo u toku istraživanja. Do sada je, u okviru ovog programa, stipendirano 73 istraživača.

Sva istraživanja su dostupna na www.soros.org.ba.

Adrijana Hanušić je kao stipendistkinja Francuske Vlade magistrirala 2009. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Strazburu iz oblasti Međunarodno pravo, s pohvalom 'magna cum laude'. Njen magistarski rad na temu "Međunarodno pravo i izborni režim Bosne i Hercegovine" je objavljen u bibliotekama Evropskog suda za ljudska prava i Venecijanske komisije Vijeća Evrope, u kojima je obavila najveći dio svog naučnog istraživanja. 2008. godine je pohađala ljetni semestar nastave na Pravnom fakultetu Humboldt Univerziteta u Berlinu, a diplomirala je 2007. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Kao jedna od najboljih studenata, dobitnica je priznanja za odličan uspjeh Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i mnogih drugih nagrada i stipendija. Učestvovala je na mnogobrojnim domaćim i međunarodnim konferencijama, seminarima i edukativnim programima, među kojima je Škola političkih studija Vijeća Evrope. Objavila je radove koji se tiču međunarodnog prava, zaštite ljudskih prava i ustavnog prava BiH. Uz to je aktivna članica više strukovnih i drugih udruženja građana. Tokom dodiplomskog studija je kao volonter-istraživač bila angažovana u Birou za ljudska prava u Tuzli, a prva radna iskustva je stekla kao dobitnica Međunarodne parlamentarne stipendije u njemačkom Bundestagu, te potom u Venecijanskoj komisiji Vijeća Evrope. Trenutno je zaposlena u advokatskoj kancelariji u Tuzli.

nu odluku USBiH daju prioritet nad svim drugim tekućim postupcima. Pored toga, rad sudija i sudova u ovom pogledu bi trebao biti posebno i adekvatno evaluiran od strane za to nadležnih tijela.

USBiH treba na zahtjev dati obavezujuće tumačenje svojih odluka

Kako bi odgovorili na slučajeve neizvršenja koji proizlaze iz dvojbi kako implementirati presudu na adekvatan način, Ustavni sud treba imati mogućnost da na zahtjev pruži autoritativno i obavezujuće tumačenje vlastite odluke (N. Ademović, intervju, 7. decembra 2010.). Pri tome, Sud treba imati na raspolaganju i opciju odbijanja da djeluje na ovaj način u slučajevima u kojima smatra da su naredbe dovoljno precizne i da objektivno ne postoji potreba za dodatnim objašnjenjem.

Uvođenje djelotvornog pravnog lijeka za neizvršenje na raspolaganju apelantima

Ako odluka ne bude pravovremeno izvršena unatoč svim drugim preventivnim sredstvima usmjerenim ka njenom brzom i pravilnom izvršenju, pogođeni građani bi trebali imati mogućnost da se obrate redovnom sudu zahtjevajući naknadu materijalne i nematerijalne štete (kao i naknadu kamate, u slučaju da iznos kamate već nije određen ustavnim odlukom) od organa vlasti obavezanog odlukom Ustavnog suda (N. Ademović, intervju, 7. decembar 2010.). Ova mogućnost može biti uvedena kroz novu zakonsku odredbu (npr. u Zakonu o sudovima, kao što je slučaj u Hrvatskoj i Makedoniji), ili poseban zakon, koji pruža i širu zaštitu prava na pravično suđenje, poput nedavno usvojenih zakona u Sloveniji i Crnoj Gori.

Ovo su sve mali koraci od kojih se dugoročno očekuju veliki učinci; jačanje autoriteta USBiH, unapređenje vladavine prava, bolje funkcionisanje ustavno-sudskog nadzora nad ostalim institucijama vlasti, te kao krajnji rezultat, podsticaj odgovornom držanju lokalnih aktera. Budući da se odluke Ustavnog suda BiH uglavnom odnose na zaštitu ljudskih prava građana, predložene mjere će također pozitivno utjecati na opštu implementaciju standarda ljudskih prava u BiH i smanjiti potrebu građana da traže pomoć od međunarodnih institucija za zaštitu ljudskih prava, čime će sama država uštediti značajne troškove.

Bibliografija

Ademović, N., & Steiner, C. (2010). *Komentar Ustava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Konrad Adenauer Stiftung.

Alić, A. (2010, September 16). *Višegodišnji život u neizvršenosti*. Pristupljeno 1. novembra 2010., na Birn Justice Magazine: www.bim.ba

Bičakčić, E. (2007). *Neobavezujuće obaveze*. Preuzeto sa Puls Demokratije: <http://www.pulsdemokratije.net/index.php?id=321&l=bs>

Centar za istraživačko novinarstvo (CIN). (2009). *Političari iznad Ustava*. Preuzeto sa http://198.171.237.35/court/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=1

Commissioner for Human Rights of the Council of Europe. (2011). *Report by Thomas Hammarberg following his visit to Bosnia and Herzegovina on 27-30 November 2010*. (CommDH(2011)11). Preuzeto sa <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1766837>

European Commission. (2010). *Progress Report – Bosnia and Herzegovina 2010. Enlargement Strategy and Main Challenges 2010-2011*. (COM(2010)660). Brussels.

Institucija Ombudsmana za ljudska prava BiH. (2010). *Observations on Application of the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*. Banja Luka.

OSCE. (b.d.). *Universal Periodic Review of Bosnia and Herzegovina "Stakeholder's submission"*. Dostupno na http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session7/BA/OSCE_ExecSum_UPR_BIH_S07_2010_OSCE.pdf

UN Committee against Torture (CAT). (2011). *Concluding observations of the Committee against Torture: Bosnia and Herzegovina*. (CAT/C/BIH/CO/2-5). Preuzeto sa <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4d6ccbb02.html>

UN Human Rights Council. (2010). *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, Addendum: Mission to Bosnia and Herzegovina*. (A/HRC/16/48/Add.1). Preuzeto sa <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4d8340472.html>

UN Human Rights Council. (2009). *Summary prepared by the Office of the High Commissioner for Human Rights of stakeholders' information*. (A/HRC/WG.6/7/BIH/3). Dostupno na http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session7/BA/A_HRC_WG6_7_BIH_3_E.pdf

UNDP BiH. (2009). *Vodič za tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na <http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Publikacije/Vodic%20kroz%20tranzicijsku%20pravdu%20u%20BiH.pdf>

U.S. Department of State. (2011). *2010 Country Report on Human Rights Practices in Bosnia and Herzegovina*. Dostupno na <http://www.state.gov/documents/organization/160181.pdf>

Vehabović, F. et al. (Ekspertni tim saradnika Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu). (2008). *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini*. Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu: Sarajevo.

Zaključci sa okruglog stola na temu "Obaveza vladinih tijela da provode odluke Ustavnog suda BiH, odluke Doma za ljudska prava BiH i konačnih presuda domaćih sudova". (11. juni 2009.). Organiziran od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH i Vijeća Evrope u Sarajevu. Arhiva autorice.